

V BRON ULITA BOLEČINA

Hommage à Gogi Ochiauri

ALENKA PUHAR

Od daleč deluje zelo mogočno, a ne robato. Če se ji bližáš z leve, mestne strani, pravzaprav izgleda, kot da vzleta s tal in začenja polet v globino, graciozna in lahka, s šalom, ki ji je vzvaloval v vetru. Kar je v resnici komaj verjetno, saj je visoka kot stolpnica, kakšnih trideset metrov ima v višino. Ne drznem si pomisliti, koliko ton ima in kaj bi se zgodilo, če bi res pristala v parku pod sabo. Nekaj časa sem se ji upirala in ji nisem priznavala šarma, saj sem velika nasprotnica gigantskih žensk, ki po ozemlju sovjetskega imperija oznanjajo slavo vojskovanju, domovini, revoluciji, novemu življenju ... Pa naj negibno stojijo ali vihrajo kot furije, naj imajo zaprta usta ali kričijo, naj vihtijo meče ali napol mrtve otroke ... Ne bi, hvala, res ne ... Velikanska gospa Zmaga (ali Glorija), ki stoji visoko na hribu Vake parka, na vzhodnem robu Tbilisija, pa mi je zbudila spoštovanje in naklonjenost. Mogoče zato, ker me je po obrazu in zaradi vejice v rokah spomnila na bronasto muzo nad ljubljanskim Prešernom? Tudi trajno občudovanje mojstra: le kako tak kolos zbujavtis, kot da bo zdaj zdaj poletel?

Pot ob mogočni kaskadi, v glavnem suhi, ki gre v terasah proti dnu parka in aveniji Čavčavadze, šteje blizu 400 stopnic. Ozadju ob bazenu se pozna, da so bile tam nekoč ogromne črke, številke, grbi; nekaj manjka, nekaj je popravljeno v gruzinščino. Naprej se razteza kamnita ploščad in sredi nje, v široki kotanji, na mogočnem podstavku leži Neznani vojak. Ko bi odprl oči, bi se zagledal naravnost v Glorijo, ki se s hriba sklanja proti njemu. Nenavaden je po svoji urejenosti, tako rekoč civilnosti. Pokrit s čedno, lepo obrobjeno odejo. Pod glavo ima blazino. To ni smrt na bojnem polju. Vse skupaj deluje urejeno, staromodno. Niti najmanj herojsko, patetično, sovjetsko. Prej *largo sostenuto*. Umirjeno, zamišljeno, zadržano. Nekoliko nenavadno mi je bilo še to, da so bile levo in desno od mrtvega vojaka stopnice in med njimi nekaj, kar je spominjalo na piedestale. Mogoče odlagališča za vence?

Imperativ junaškega spomina

Vtis staromodnosti – kot nasprotje sovjetskosti – je povezan z mojimi dolgoletnimi izkušnjami. Vojskovanje, zmaga nad sovragom, prelita kri in pripravljenost na trajne boje so bile dominantne vrednostne točke socializma. S tem so bile povezane tudi zahteve oblasti do umetnikov. Ko so naročali spomenike – kar je bilo dolgo eden glavnih umetniških žanrov –, so pričakovali junaške, nadčloveške like, hoteli so dinamične upodobitve ljudi »novega kova«. Komisija za spomenike pri Zvezi borcev Slovenije se je zavedala,

kako pomembno je morje prelite krvi (in je verbalne izraze tudi spodbujala, spomeniško-nagrobni verzi so postali pomembna veja literature), za likovne upodobitve pa je naročala, da »si ne želimo izmučenih in izmaličenih talcev, borcev in partizanov, temveč bi rajši junake«. Ker se je takoj po vojni začela množična proizvodnja, je bilo v nekaj letih »število spomenikov NOB že zelo veliko, kljub temu pa še nismo našli pravih vzorov, ki bi izražali veličino duha časa, v katerem so padale, in za kaj so padale žrtve naše revolucije«. Zato niso samo od partizanov, temveč tudi od bronastih talcev pričakovali junaškega, upornega, odločnega duha, vidnega v mišičnem naponu, ne pa preprosto tragičnega umiranja in predsmrtne groze. Kritike, napisane v duhu tako imenovanega socialističnega realizma, so zahtevale strumne, pokončne, zagnane like, ki bodro zrejo v prihodnost in se zavedajo njenega revolucionarnega naboja. Ta naravnost se je kazala tudi v izbiri praznikov. V Jugoslaviji nismo s prostim dnevom in slavji praznovali 9. maja, dneva konca vojne, zmage, svobode (kot večina zahodnoevropskih kultur), temveč dneve vstaje, borca, upora, »ko je počila prva partizanska puška« ...

Dolgo so socialistični arbitri pričakovali, da se bodo umetniki te usmeritve držali tudi tedaj, ko ne delajo spomenikov in ne ustvarjajo po naročilu. Pripombe na slike in grafike Franceta Miheliča so bile več let nesrečno intonirane: zakaj so vsi partizani nekam otožni in povešenih pogledov, razcapani in trudni? Zakaj so vse hiše gnile bajte? Zakaj nam slikar vsiljuje podobo NOB kot tragedije?

Spomenik v Dachauu

Pri vsaki postavitvi spomenika se je treba najprej odločiti, česa se bomo spominjali, zakaj in za kaj, kaj bi radi slavili, kje in komu se bomo klanjali. Spominski kompleksi in kipi v našem, pretežno sekularnem času, nadaljujejo vrsto nalog, ki so jih nekoč opravljala svetišča. Pri izbiri odločajo razumna stališča v kombinaciji s podzavestnimi, prastarimi motivi. Če imajo ljudje dovolj svobode, da o tem lahko govorijo odkrito, redno pride do ostre, tudi polemične izmenjave mnenj. To ponavadi zelo podaljša čas, ki mine od pobude do izvedbe, rezultat ni zmeraj najboljši, vse drame se ne končajo srečno. Če te svobode ni, če se odločitve sprejemajo v ozkem krogu slavohlepnih borcev, ki zahtevajo »totalno alelujo«, je nesrečnih koncev veliko več. Nekaj malega o tem pove pikra pripomba Franceta Miheliča, ki jo je izrekel pomladi 1964 (in so mu jo celo objavili), da je malo zaskrbljen, kaj bo z nami v naslednji vojni, saj

Pri vsaki postavitvi spomenika se je treba najprej odločiti, česa se bomo spominjali, zakaj in za kaj, kaj bi radi slavili, kje in komu se bomo klanjali. Spominski kompleksi in kipi v našem, pretežno sekularnem času, nadaljujejo vrsto nalog, ki so jih nekoč opravljala svetišča.

se v njej nihče več ne bo hotel bojevati, vedoč, kakšen spomenik ga čaka. (France Mihelič je tudi rad rekel – tega pa mu niso objavili – da Kalina zaradi spomenika Borisu Kidriču ni treba dati na pranger, saj je dovolj kaznovan že s tem, da mora vsak dan dvakrat mimo njega, na poti v službo in iz nje ... gre za Akademijo likovne umetnosti, ki stoji nekaj korakov od Kidriča, ki nadira mimoidoče.) Mnogi spomeniki in spominski kompleksi v Nemčiji bi bili lahko dobra ilustracija tega, kako pomembni, a pogosto mučni so ti procesi. Za nas bi bila verjetno najbolj zanimiva dogajanja v zvezi s povojno zgodovino Dachaua, ki so skrbno raziskana, a se pri nas o njih ve le malo. Verjetno predvsem zaradi strašne sence, ki jo je na vse internirance v tem nemškem taborišču vrgla povojna katastrofa, imenovana dachavski procesi (1948 in 1949). Rezultat teh povojnih procesov ni bilo le veliko število mrtvih, temveč še precej več mučenih in psihično uničenih, predvsem pa tako rekoč splošna ustrahovanost nekdanjih taboriščnikov. Potemtakem nas ne sme presenečati, da se je o nemških lagerjih nato pol stoletja govorilo hudo obotavljivo, pristransko, s tolikimi cenzurnimi posegi, da je bilo bolj priporočljivo molčati. Tudi o enem najbolj pretresljivih vojnih spomenikov in o enem največjih dosežkov jugoslovanskega kiparstva.

Kmalu po osvoboditvi se je v Zahodni Evropi formiralo združenje nekdanjih internirancev KZ Dachau, ki je med drugim vodilo in usmerjalo prizadevanja za preureditev lagerskega kompleksa v spominski park, vključno z ureditvijo verskih svetišč in spomenikov. Leta 1956 je bilo sklenjeno, da bo na centralnem mestu postavljen mednarodni spomenik, položili so temeljni kamen in naredili mednarodni razpis. Nanj je prišlo 63 predlogov iz 18 držav. Razstavili so jih v Bruslju, kjer je bil doma tedanji predsednik združenja internirancev. Otvoritev konec leta 1959 je bila velik dogodek, udeležili so se ga predstavniki vseh združenj iz Zahodne Evrope (ne pa tudi Vzhodne, kjer takih društev v glavnem ni bilo), veliko diplomatov in pomembnih umetnikov. Mednarodna žirija je odločila, da se kaže osredotočiti na štiri projekte, a z nobenim ni bila docela zadovoljna, pa je kiparje povabila k dodatnemu premisleku in delu. Januarja 1965 se je slednjič dokončno odločila. Nagrado je dobil kipar Nandor Glid iz Jugoslavije (po rodu Žid iz Vojvodine) za svoj šokanten in drzen projekt: velikansko ograjo iz stiliziranih okostnjakov, pri kateri se ne ve dobro, ali gre za ostanke ljudi ali bolj za ogromne žeblje, sem in tja oborožene s šopi bodeče žice. Postavili so jo na nekakšno rampo na robu *appelplatz*a, kjer zapira svet oziroma od koder je pogled v svet možen le skozi okvire iz kosti ljudi, ki so tu umrli nečloveške smrti. Skulptura je izjemno ekspresivna in depresivna, čeprav zelo abstraktna, saj svojo paradoksalno nazornost izkaže šele ljudem, ki so kdaj v živo videli kopice mrličev, shiranih do kosti (ali pa so videli njihove upodobitve na risbah in

fotografijah). Spoznanje o tem, kako skromna je razlika med abstraktnostjo in stvarnostjo, gledalca dodatno presune.

Med argumenti nasprotnikov je vreden pozornosti predvsem tale: to je samo spomenik trpljenju. Kaj pa solidarnost med interniranci? Kaj pa uporniški duh, ki je navsezadnje kriv, da so ljudje sploh pristali v lagerju? In v njem kljub vsemu zdržali? Te ugovore so izražali predvsem nemški jetniki, ki jim je bilo veliko do tega, da se poudari: vsi Nemci niso bili nacisti! Nekaj jih je bilo protinacistov in so za to plačali strašno ceno.

Z jugoslovanskega zornega kota je pomenljivo, da je prav iz države, ki je izrazito poudarjala in zahtevala uporniške, herojske spomenike in se zaničljivo izražala o »tragedijah« in »žalosti«, prišel kipar, ki je ponudil velikansko bronasto metaforo strašnega trpljenja in z njo prepričal mednarodno žirijo. Verjetno brez vsake zaslombe iz svoje države, mogoče tudi ob njenem nasprotovanju ...

Presunljiva kompozicija Gogija Ochaurija

Moja gruzijska zgodba ima veliko pomenljivih stičnih točk. Nekega dne sem namreč v Gorijo (ki je Stalinovo rojstno mesto in kraj, ki je kot ustvarjen za proučevanje bolj ali manj grozovitih naukov o čaščenju spomina – v obliki muzejev, kipov, rojstnih hiš itd.) zagledala nekaj zanimivih, lepih, tako rekoč patricijskih bronastih kipov. Izkazalo se je, da gre za osem bronastih vojščakov, razpostavljenih v krog. Pred čednim zelenim bregom, saj se sredi Gorija dviga vzpetina, gorica, po kateri je mesto tudi dobilo svoje ime.

Iz katerega časa so? Iz nekakšnega srednjega veka, cepljenega na antiko. Imajo meče, oklepe ali vsaj čvrste jopiče, čelade. Delujejo univerzalno. Vsak je nekoliko drugačen, njihova drža pa je identična – sedijo in strmijo predse, pogreznjeni v večno bridkost. Vojna, ki so jo bojevali, je daleč za njimi in bila je tragedija, ki jim je vzela življenje; še prej pa, kos za kosom, dele telesa. Vsak vitez je invalid. Njihova pohabljenost narašča v strašnem crescendo. Enemu manjkajo prsti, drugemu tudi roke, naslednji ima luknjo v prsih, potem je postava brez glave ... Srce ti zastaja, ko stojiš med njimi.

Bronaste viteze je ustvaril gruzijski kipar Gogi Ochauri in bili so namenjeni za spremstvo tistemu neznanemu vojaku, ki počiva v Vake parku v Tbilisiju, glavnem mestu Gruzije. Bili so ena od treh sestavin, iz katerih je hotel urediti spominski park: Zmaga ali Glorija na vrhu hriba, ki zre v dolino proti padlemu vojaku, okrog njega pa, tako rekoč na mrtvi straži, osem bojevnikov. V različnih stopnjah pohabljenosti, brez usmiljene odeje, ki pokriva postavo mrtvega. Nesrečni pohabljeni vitezi so tudi stali tam, pravijo nekateri; drugi trdijo, da so jih ogorčeni ideološki in estetski vodje že v kali zatrli in jim preprečili nastop v javnosti že v ateljeju ... Če je graciozna Zmaga sredi sedemdesetih let še šla skozi kontrolne točke, če je bil tudi neherojski neznani junak za silo sprejemljiv,

Aristokratski, pretresljivi vitezi, ki s svojimi strašnimi ranami pričajo zoper vojne vseh časov, so se znašli v skladišču. Le kdo bi hotel imeti veličastne bobneče govore pred njihovimi bridkimi, zamišljenimi obrazi? Le kdo bi hotel razmišljati o vojni, ki je zmeraj in predvsem tragedija? Le kdo bi hotel spomenik, ki je predvsem opomnik?

pa so bili invalidni vitezi sprejeti kot škandal, izzivanje in nesramno kljubovanje vsem temeljnim vrednotam socialistične družbene ureditve in junaške domovinske vojne. To je bilo leta 1984 ali 1985. Aristokratski, pretresljivi vitezi, ki s svojimi strašnimi ranami pričajo zoper vojne vseh časov, so se znašli v skladišču. Le kdo bi hotel imeti veličastne bobneče govore pred njihovimi bridkimi, zamišljenimi obrazi? Le kdo bi hotel razmišljati o vojni, ki je zmeraj in predvsem tragedija? Le kdo bi hotel spomenik, ki je predvsem opomnik?

Minilo je dobrih trideset let. Sovjetska zveza je razpadla, večina nekoč bolj ali manj na silo priključenih dežel se je odcepila od Rusije. Socializem kot dominantna utopija je neslavno zgnil in razpadel. Po vsem sovjetskem imperiju so podrli precej kiparskih grozovitosti, ki so bile nekoč tako razširjene, slavljene ali molče prenašane.

Prišle so nove vojne. Zadnja gruzijsko-ruska vojna (ki se je začela zaradi Osetije in je z bombardiranjem segla do roba Gorija), je potekala leta 2008 in je silovito omajala ostanke prijateljstva med Rusi in Gruzijci, ki so se dolgo čutili nekako povezani s stalinsko popkino. Ko so po Goriju pospravljali ruševine in črepinje, se je nekdo spomnil, da bi se spodobilo imeti spomenik. Za vse nesrečneže, ki so branili Gruzijo pred Rusi. In v mestu, ki mu ni mogoče očitati estetskega slovesa, se je nekdo spomnil na Gogija Ochiaura in njegove škandalozne viteze na mrtvi straži ... Le kje so?! Poiskali so jih in postavili pod citadelo. Verjetno pod njenim zelenim bregom delujejo še bolje kot bi sredi kamnite ploščadi v Vake parku.

»Gore prepaja luč, v podnožju samem potegnjene vse črte so do kraja,« ponovimo za Ivanom Hribovškom, pesnikom posebno bridke usode, a »v teh črtah silna teža biva« ... ×